

LBRIS

We know
books

JACQUES ATTALI

Evreii, lumea și banii

Istoria economică a poporului evreu

Ediția a doua

Traducere din limba franceză de
VASILE SAVIN și CORNELIA-SILVIA SAVIN

CUPRINS

<i>Introducere</i>	7
--------------------------	---

1

FACEREA

(2000 î.H. / 70 d.Hr.)

1. Până în Egipt: de la troc la argint	14
Iș și Adam.	14
De la Avraam la Iacov.	16
2. Israel în Egipt: de la argint la aur	20
Bogăția exilului	20
Economia se perfecționează	22
Exil și libertate.	24
3. Sensul cuvintelor: nomadism și abstractizare	28
A fi și a avea	28
Argint	29
A plăti	30
Valoare	31
Comerț	31
4. Judecători și regi: de la aur la monedă.	31
Judecători.	31
Samuel și Saul	35
David și Solomon	37
Primele doctrine	39
Iudeea și Samaria	43
De la Ninive la Babilon	45
5. Primul exil la Babilon: de la monedă la finanțe	48
Primirea	48
Doctrina economică în diaspora	50
6. Revenirea în Palestina: de la finanțe la ruină	52
Talentul, perșii și Templul	52
Alexandria	55

Sub Roma.....	61
Distrugerea Templului.....	68

2

EXODUL**(70-1096)**

1. Cu Roma și fără Templu: prima rețea nomadă	74
Legile ocupației: argintul esențialului	74
Al doilea război, primul Talmud	79
2. Creștini și evrei față cu banul	83
Ban fertil, ban sterp	83
Închisoarea bizantină.....	87
Vandalii ospitalieri: nevoia de negustori	91
3. Babilonia, inima lumii.....	93
Puternici în Babilon	94
Numele și cambia	95
4. Noua doctrină economică: Talmudul și banul.....	100
Scriptura și banul	100
Să-L iubești pe Dumnezeu cu toate bogățiile tale	101
Relația monetară a lucrurilor și a trupurilor	102
O piață cinstită: prețul corect și adevărat	102
Proprietatea	103
Femeile și pământul	104
A transmite	105
Munca pentru viață	106
Intolerabila sărăcie	109
Obligația de a fi milostiv	110
Cum se dau banii cu împrumut	112
O societate în mod necesar altruistă: „a repara lumea“	113
5. Între Roma și Bizanț: noua șansă a Israelului.....	115
Papa contra Bizanț	115
O ultimă tentativă în Iudeea	117
6. Fericiți ca în Islam	118
Negustorii evrei și nașterea Islamului	119
Ierusalimul și Babilonul trec la Islam.....	121
Negustorii evrei și primii evrei curteni	124
Bagdadiți și radhaniți.....	126
Mari viziri și evrei săraci	127
Transferul la Cordoba	128
7. Primii bancheri ai creștinilor	129
Franța merovingiană	129

Vârsta de aur carolingiană.....	131
Iudaismul feudal.....	134
Evrei de târguri.....	136
8. Negustorii evrei trec în Vest.....	138

3

LEVITICUL

(1096-1789)

1. Călătorind tot mai spre Est (anul o mie).....	146
Despre Bizanț și despre Islam: cec și contabilitate.....	146
Piper și bancnotă.....	150
Răspândirea spre Vest.....	151
2. Împrumutători și vânduți (1000-1260).....	152
Târguri și porturi.....	152
Viața comunităților.....	155
Misiți și artizani.....	157
Dobânda evreilor.....	159
Relațiile cu ceilalți:urăți pentru serviciile aduse.....	166
Cruciadele: să plătești și să mori.....	169
3. Banul fără evrei (1260-1492).....	178
Noi bancheri.....	178
Schimbarea memoriei (1260-1300).....	181
Renașterea prin Ciuma cea Mare.....	183
Toscana și Veneția.....	186
4. Despre Islam și despre Polonia (1260-1492).....	188
Mameluci, otomani, mongoli.....	188
Sosirea în Europa de Est.....	190
5. Să finanțezi descoperirile și apoi să dispari (1000-1492).....	192
Momentul spaniol.....	192
Marinari și descoperitori.....	195
Conversos și marranos.....	196
Convertiri, exiluri, America.....	208
6. Iudaismul oriental: negustori înlocuitori (1492-1700).....	212
Pământurile Islamului.....	212
Cele două Veacuri de Aur poloneze.....	220
7. Evrei ai prințului și prinți fără evrei(1492-1700).....	227
Ghetou sau Livorno.....	227
De la Luther la evreii de curte.....	232
8. Evrei de contrabandă în inima capitalului(1492-1700).....	236
De la Montaigne la Colbert.....	236

De la Shylock la Cromwell	239
În mijlocul banilor altora: în Flandra	243
9. Cele trei lumi noi (1492-1700)	249
Din Africa până în India: armatorii evrei	249
Companiile Indiilor	250
India și China	252
Colonii spaniole	253
Colonii portugheze	253
Zahăr și tutun	255
Colonii englezești	256
10. Viața și moartea națiunilor în secolul al XVIII-lea	258
Ațipirea Islamului	258
Sfârșitul Poloniei	259
Primul evreu de curte	262
11. Furnizori ai curții și revoluție industrială (1700-1800)	263
Evrei tolerați în Franța și în Italia	263
Furnizori de curte în Germania și Austria	266
Decadență în Țările de Jos	271
Revoluția financiară din Marea Britanie	273
Speranța americană	275

4

NUMERELE

(1789-1945)

1. Transmițătorii revoluției industriale	282
Ca și ceilalți, fiecare pentru sine	283
Evreii în industria europeană: a comunica	293
Banca evreiască în revoluția industrială europeană	296
Influența băncilor evreiești asupra politicii europene în secolul al XX-lea	307
2. Trei fantasme	309
Prima fantasmă: de la Saint-Simon la Enfantin	310
A doua fantasmă: de la Marx la Drumont	311
Cea de-a treia fantasmă: de la Weber la Sombart	317
3. Patru matrice	322
Matricea socialismului: iudaismul rus până în 1917	322
Matricea psihanalizei: evreii din Viena	335
Matricea americanizării lumii: Statele Unite în secolul al XIX-lea	338
Matricea sionismului: primele priviri spre Palestina	360
4. Legea numărului	372
Moartea imperiilor	372
Nașterea Uniunii Sovietice	377

5. Noul, criza, vechiul	382
Weimar și Wall Street	382
Chicago	387
Hollywood	390
Ierusalim	394
6. Economia Shoah	401
Economia preluării puterii	402
Exproprierea	403
Concentrarea	409
Munca forțată	409
Holocaustul artizanal	411
Nimicirea industrială	412

5

DEUTERONOMUL

(1945-)

1. Pământul și Cartea	424
Reîntoarcerea la glie	425
Este Israelul un stat evreu?	442
Trezirea diasporei	445
Pentru a distruge mitul banului evreu	449
Ce rămâne din antisemitism?	454
2. Nu există sedentari fără nomazi	458
A descoperi	459
A lega	461
A inova	461
A rezista	462
3. Veriga din Orient: Israelul	464
Scopuri de război, forme de război	464
Nu există Israel fără Palestină	466
Despre Orient și despre Occident	468
4. Veriga din Occident: diaspora	469
A dispărea prin indiferență	469
A dispărea prin diferențe	471
5. Despre Occident și despre Orient	472
Deschidere sau dispariție	472
Călăuze pentru cei din Orient și pentru cei din Occident	473
<i>Note bibliografice</i>	477
<i>Indice de nume</i>	495

1

FACEREA

(2000 î.H. / 70 d.Hr.)

1. *Până în Egipt: de la troc la argint*
2. *Israel în Egipt: de la argint la aur*
3. *Sensul cuvintelor: nomadism și abstracție*
4. *Judecători și regi: de la aur la monedă*
5. *Primul exil la Babilon: de la monedă la finanțe*
6. *Reîntoarcerea în Palestina: de la finanțe la ruină*

Iudaismul începe cu o călătorie. Și, cum adeseori sensul oricărui lucru se află ascuns în cel al cuvintelor, identitatea poporului evreu se disimulează în numele său, care trimite tocmai la călătorie. Cel mai îndepărtat strămoș al său, unul dintre nepoții lui Noe și înaintaș al lui Avraam, se numește *Ever*, ceea ce s-ar putea traduce prin „nomad“, „om în trecere“ sau „comerciant“. Ever va deveni puțin mai târziu *Ivri*, „evreu“. Astfel, încă de la început, destinul acestui popor era înscris în literele numelui său, cod genetic al istoriei sale. Va trebui să călătorească, să schimbe, să comunice, să transmită. Și, nu în ultimul rând, să facă negoț.

Vom regăsi această temă în toate miturile originare ale popoarelor migratoare: întemeietorul lor vine din altă parte. Primul lor zeu îi apără pe călători, patronează comunicarea și schimburile – condiții ale păcii și încrederii. Iar pentru a complica puțin lucrurile, acest zeu este, în general, și cel al hoților...

Așa începe povestirea biblică, printr-o călătorie. Prima carte a Pentateuhului – cea care se numește *Facerea*, al cărei cuvânt inițial este „La început“ sau „Întâi“⁹⁰ – povestește tocmai acest periplu până la plecarea lui Iosif spre Egipt, altfel spus de la nașterea omului în libertate până la catastrofala cădere în sclavie.

În istoria reală a poporului, *Facerea* începe undeva pe țărmurile Mesopotamiei, cu optsprezece secole înaintea erei noastre, pentru a lua sfârșit o dată cu distrugerea celui de-al doilea Templu, în anul 70, și cu supunerea de către Imperiul Roman. În fond, ea se desfășoară de la un alt paradis terestru către un alt Egipt.

În interval de cincisprezece secole – cel puțin –, acest mic popor a dat naștere unei religii, pe care o treime din populația lumii și-a ridicat

socul credinței, și a structurat un raport cu banul, care va deveni mai târziu baza capitalismului.

1. Până în Egipt: de la troc la argint

Iș și Adam

Dacă nu se poate afirma cu toată certitudinea existența unui popor evreu înainte de sosirea sa în Canaan – acum mai bine de trei mii două sute de ani –, nu i se poate povesti istoria trecând cu vederea modul în care el însuși își face amintită epopeea. Chiar dacă nu există nici o probă materială a evenimentelor povestite de Cartea Sfântă, acestea vor rămâne pentru evrei, de-a lungul secolelor, o sursă de inspirație morală, politică, economică și socială, un ghid de comportare zilnică, o lecție de viață, de curaj, un act de speranță în împărăția lui Dumnezeu.

Rare sunt cosmogoniile în care primul om să nu facă parte din poporul care le povestește. Este totuși cazul povestirii biblice, pentru care primul om nu este un evreu.

Acest om, Iș sau Adam, trăiește mai întâi în grădina Edenului, loc al lipsei dorinței, al inocenței și integrității, care îi garantează îndestularea și îl scutește de nevoia de a munci, doar pentru a rămâne acolo. Grădina Edenului nu îi aparține, dar nu are nevoie să dețină ceva pentru a trăi fericit, mai întâi singur, apoi însoțit: prima nevoie este de ordin sexual, iar lucrul pe care îl respinge cel dintâi este singurătatea. Doar două lucruri îi sunt interzise, ambele referitoare la hrană: nu trebuie să mănânce fructe din Pomul Cunoașterii – fiindcă ar descoperi știința, conștiința de sine și, prin urmare, îndoiala –, nici din cele ale Pomului Vieții – fiindcă ar dobândi veșnicia. Și într-unul, și în celălalt caz este vorba de privilegiu date de Dumnezeu. Aceasta este prima înscriere a condiției umane în economie: ca să nu dorească, omul nu trebuie să cunoască sfera ignoranței sale și nici finitudinea condiției sale. De îndată ce încalcă una dintre aceste interdicții – mușcând din fructul oprit –, el descoperă conștiința de sine și dorința, fiind atunci trimis în lumea perisabilă, unde nimic nu este disponibil fără efort.

Dorința naște sărăcie, spune Biblia, și nu invers, cum ne-ar lăsa evidența să credem. Cea dintâi lecție de economie politică...

Această alungare din grădina Edenului, această exilare a condiției umane face din om o ființă materială, din carne și sânge. Imediat, căutarea hranei îi devine un lucru penibil, chiar de două ori mai greu – spune comentariul – decât nașterea pentru însoțitoarea sa, și de două ori mai arzător decât căutarea mântuirii. Iș, omul fără nume, omul generic, devine atunci omul particular, care încheie cu Dumnezeu un contract, transformând condiția umană în proiect: realizarea împărăției lui Dumnezeu pe pământ, spre a regăsi inocența morală și a face să dispară lipsurile.

Pentru prima dată, o cosmogonie nu se trăiește ciclic, nu are drept țintă revenirea la starea inițială. Ea dă un sens progresului, face din Legământul cu Dumnezeu sensul timpului și îi lasă omului alegerea propriului destin: liberul arbitru. În felul acesta sunt puse bazele funcționării economiei: cadru material al exilului și mijloc de reinventare a paradisiului pierdut. Umanitatea are, de acum înainte, un obiectiv: să-și depășească greșeala. Pentru a-l atinge, dispune de un mijloc: valorificarea timpului.

Dar, povestește Facerea, generație după generație, totul intră în declin. În loc să muncească pentru a reinventa o nouă Grădină a Plăcerilor, oamenii se îndepărtează de ea, lăsându-se furați de conflictele și ambițiile lor. Cu cât îl uită mai mult pe Dumnezeu, cu atât se chinuiesc mai mult să supraviețuiască. De la Abel la Noe, de la Noe la Avraam, de la Avraam la Iosif, Facerea nu mai este decât confruntarea din ce în ce mai dezastruoasă a omului cu toate constrângerile economice.

Incapabili să prefere exigențele moralei celor materiale, fiii lui Adam seucid unul pe altul. Cain – al cărui nume înseamnă „a dobândi“ sau „a invidia“ – primește pământul în schimb. Abel – al cărui nume trimite la neant, la suflu, la vanitate, la fum – primește turmele¹³². Când țaranul îi refuză păstorului dreptul de trecere, unul dintre cei doi frați piere. Este a doua lecție a economiei: nimeni nu pofteste decât ceea ce pofteste celălalt. Așadar, o societate nu poate exista decât prin diferențierea nevoilor¹⁶⁵.

Uciderea păstorului nu este un simplu fratricid; adevăratul vinovat este pământul însuși, această humă blestemată pe care a primit-o Cain numai pentru a-l îngropa pe fratele său¹³². Dacă Biblia îi dă rolul cel important fratelui nomad victimă, dacă îl lasă să supraviețuiască pe ucigașul statornic, este numai pentru a-l trimite într-o călătorie de pocăință.

După cum a procedat și cu Adam, Dumnezeu îl exilează pe Cain; face din el o ființă sărmană, un călător, un rătăcitor, pentru a-l învăța să trăiască de cealaltă parte a violenței.

Aceste prime învățăminte nu sunt suficiente. Copiii lui Cain cad iar și iar în mecanismele sfidării lui Dumnezeu și ale rivalității dintre semeni, ale luptei pentru bunurile rare. De mai multe ori, Dumnezeu încearcă să-i pună pe calea înțelegerii stabilite cu Adam. La fiecare tentativă, din vremea lucrătorilor la turnul Babel sau a delirului din Sodoma și Gomora, Dumnezeu își reînnoiește gestul de mânie și îi lasă pe oameni pradă propriilor slăbiciuni.

De la Avraam la Iacov

Imediat după un Potop reîntemeietor, Dumnezeu alege o altă strategie: pentru că oamenii nu sunt capabili să ajungă la rațiunile Sale, El va alege un popor care să-i fie mediator. Îi va încredința acestuia niște îndatoriri deosebite, fără să-i acorde vreun privilegiu. Îi va cere să servească drept exemplu, să restaureze lumea sfărâmată ca urmare a greșelii. Astfel ia naștere poporul „evreu“. El nu va deveni poporul „iudeu“ decât cincisprezece secole mai târziu.

Acum patru mii de ani, dacă dăm crezare relatării din Facerea, un nepot al lui Noe, pe nume Ever, răătăcește prin Anatolia¹⁶. Înainte de a ajunge aici, traversează primele cetăți-stat (Uruk, Lagaș, Girson și Kiș) unde popoarele adoră divinități legate de fertilitate, cunosc scrierea, practică irigația, prelucrează bronzul, folosesc aurul și argintul ca mijloace de schimb¹⁵⁷. Un fost ofițer al regelui din Kiș, Sargon, tocmai le unise într-un imperiu akkadian, supusese Sumerul, atacat fără încetare de popoare năvălitoare, integrând stilul de viață și cultul lor¹³³. Printre aceste popoare răătăcitoare pe care le întâlnește Ever în Anatolia se află hitiții, descriși ca niște „barbari coborâți de la munte care nu cunoșteau cultura grâului“, nu știau să construiască locuințe și orașe, vorbind cea mai veche limbă, zisă astăzi indo-europeană⁴²⁹. Sumerienii și hitiții se înfruntă și se observă, fiecare urmărind să-și extindă teritoriul.

Descendenții lui Noe, tribul lui Ever, deveniți apiruși sau haribuși, sunt negustori care merg cu caravanele, crescători de asini, mici păstori pe cale de sedentarizare⁴³⁰. Ei se roagă strămoșului apropiat, care îi însoțește și îi apără, în schimbul jertfei unor animale și al ridicării unor pietre la capătul fiecărui drum.

Puțin mai târziu, pe la 1730 î.H., Mesopotamia se organizează într-un regat unic, având drept capitală Babilonul, „poarta zeului“, iar ca rege pe Hammurabi. Câteva urme ale *codului* său vor fi descoperite în legile evreiești ulterioare¹⁵⁷.

Tocmai atunci, conform povestirii biblice, unul dintre acei nomazi, Terah, bogat crescător de vite, părăsește Urul, din Caldeea sumeriană (sau Ura, în Anatolia), și se instalează, cu femeile, copiii, păstorii și cirezile sale la Haran, în Asi-

ria hitită⁶. Venind din imperiul dușman, el nu este primit prea bine și obține cu greu dreptul de a-și paște cirezile.

Unul dintre fiii acestui Terah, Avram – născut, spune Facerea, în 1812 î.H., adică la douăzeci de generații după Adam și la zece după Noe –, părăsește casa părintească și se căsătorește, pe lângă alte femei, cu Sarai (al cărei nume îl amintește pe cel al lui Serai, un alt nume pentru Ningal, zeița Lunii atât la Ur, cât și la Haran⁶).

Și iată că Dumnezeu îi vorbește. Îi poruncește să întemeieze un nou popor, un popor-preot, responsabil în fața Lui de condiția umană. Tot ceea ce va dori să le spună oamenilor, Dumnezeu va spune acestui popor. Și tot ceea ce El îi va spune va fi adresat tuturor oamenilor. Avram trebuie să le aducă oamenilor fericierea lui Dumnezeu.

Astfel, în momentul în care, mai la est, în India, se anunță o altă gândire fondatoare, Veda, în Asia Mică se naște monoteismul. Acesta nu putea să apară decât la niște nomazi care aveau nevoie să călătorească lejer – fără să ducă mulți idoli cu ei, și repede – fără a avea timp să adopte zeii ținuturilor pe care le traversau. Avem de-a face cu o dublă abstractizare: un singur zeu – El sau Elohim, curios plural, Dumnezeu sau YHWH – și același pentru toate popoarele⁶. Formidabilă răsturnare!

Facerea povestește atunci disputa ce a avut loc între păstorii neamului lui Avram și cei ai nepotului său, Lot, pentru împărțirea pământurilor. Lot merge spre est, luând bogata câmpie irigată a Iordanului, și se stabilește în Sodoma. Avram – care avea pe atunci șaptezeci și cinci de ani – pleacă spre sud, spre colinele Hebronului, în Canaan. Sudul reprezintă înțelepciunea duhovnicească, lumina Legii; Răsăritul desemnează bogăția trecătoare de pe pământ.

Pământul Canaanului unde sosește Avram este un ținut bogat. Pe aici trec toate caravanele în drum spre Asia. Acest pământ este fărâmițat într-un mozaic de mici cetăți-stat sub tutela Egiptului, unde domnește la acea vreme cea de-a XII-a dinastie; în arhivele acesteia se găsesc textele unor blesteme îndreptate împotriva „rebelilor“ canaaneni.

Se pare că apirușii întâlnesc la Canaan un alt popor asiatic, hicsoșii, războinici pricepuți, iar unul dintre zeii acestora, Set, se confundă cu Baal, al canaanenilor⁶.

Când Avram, devenit Avraam, se așază în Canaan, Dumnezeu îi dă două porunci.

Mai întâi, să crească, să se înmulțească și să-și pună în valoare pământul. Dumnezeu îi poruncește să fie bogat pentru a-L sluji. De aceea Facerea (13, 2)

măsoară cu mândrie progresul acestei bogății: „Avraam însă era foarte bogat în vite, în argint și în aur” – toate aceste bunuri constituind la vremea aceea principalele monede de schimb. Iar, pentru a le obține, aproape toate mijloacele erau bune, inclusiv șiretenia. Avraam va merge până într-acolo încât o va prezenta pe soția sa Sara drept soră, scontând să poată primi în felul acesta cadouri din partea celor care ar dori să o ia de nevastă!

Apoi, Dumnezeu i-a interzis să facă jertfe omenești îndepărtând cuțitul de la gâtul lui Isaac, fiul preferat al lui Avraam și al Sarei, după cum spune textul, în detrimentul lui Ismael, fiul dintâi, avut de la una dintre celelalte neveste ale sale, Agar, și în care tradiția îl vede pe strămoșul arabilor din deșert. Dumnezeu pune astfel capăt, pentru poporul evreu, unor milenare sacrificii rituale. Dumnezeu nu are nevoie de sacrificii umane, dar nu renunță la jertfa animalelor. În felul acesta, El așază omul pe un loc aparte în Creație și îndreaptă violența doar spre distrugerea bogățiilor sale materiale.

Aceste prime două porunci ale lui Dumnezeu către poporul Său sunt independente una față de cealaltă: bogăția sub formă de cirezi, de aur și argint este cel mai bun substitut pentru violență. Această legătură între argint și sânge va fi redescoperită de mii de ori, ca un avertisment sfâșietor lansat de Dumnezeu către evrei, iar prin ei, tuturor oamenilor: mai întâi de toate, argintul este un mijloc pentru a evita violența. Impunându-i-se înlocuirea jertfei cu ofranda, poporul evreu își anunță întregul destin: va folosi argintul ca pe un mijloc de îndreptare a stricăciunilor și de oprire a angrenajului represaliilor. Argintul va deveni pentru el un mijloc de a negocia, în loc de a lupta, un mijloc de a face pace. Prin argint, poporul își va exprima ura față de agresiune. Până când violența argintului se va întoarce împotriva-i...

Cele două porunci primite se unesc într-un prim act major săvârșit de Avraam în Canaan: atunci când este vorba de a o îngropa pe Sara, soția sa, mama lui Isaac, el nu alege un pământ cucerit prin forță, ci o peșteră cumpărată de la un hitit, Efron, la Macpela, nu departe de Hebron (Facerea 15, 13-16). Totul este întocmit astfel încât să nu suscite comentarii: se desfășoară în public. Avraam nu negociază deloc prețul exorbitant pe care celălalt îl cere: 400 de sicli (la vremea aceea cuvântul încă mai desemnează o unitate de măsurare a greutateii), adică 4,6 kilograme de argint. Acesta este cântărit cu o greutate de mare precizie, fiecare verificându-i corectitudinea.

S-au scris mii de pagini pentru a explica de ce Avraam cumpără această peșteră de la străini și i-o închină lui Dumnezeu și de ce prețul este de 400 de sicli. Locul amintește că oamenii sunt doar trecători și că orice proprietate,

chiar și cea mai durabilă, cum este mormântul, nu poate fi decât un tribut dat lui Dumnezeu. De altfel, Acesta spune: „Pământul este al Meu; iar voi sunteți străini și venetici înaintea Mea“ (Leviticul 25, 23). Niciodată nu va trebui să se uite această stare precară, care atrage obligația de a fi ospitalier față de străini.

Nici prețul nu este făcut la întâmplare, iar felul în care este acesta explicat de comentatorii evrei ulteriori merită prezentat, fiindcă furnizează un excelent exemplu despre modul în care, timp de milenii, exegeții vor judeca aceste povestiri. În ebraică, la fel ca în multe alte limbi ale Antichității, numerele se notează prin litere. Or, ultima literă a alfabetului ebraic desemnează 400; pentru a număra mai departe este nevoie să se folosească două litere, nu numai una; de aceea 400 constituie un fel de limită a măsurabilului. În afară de aceasta, 400 înseamnă 8 ori 50. 8 este urmarea lui 7, numărul zilelor creației, și 50 este urmarea lui 49, număr de ani după care pământul trebuie redat proprietarului inițial. Așadar, 8 și 50 reprezintă, atât unul, cât și celălalt, niște numere care limitează la exterior ciclurile timpului omenesc. 400 reprezintă ceea ce există dincolo de timpul omenesc.

Acest spațiu de dincolo de timpul omenesc este eternitatea. „400“ înseamnă atunci dreptul etern pe care Avraam l-a dobândit asupra peșterii, dreptul veșnic al evreilor asupra Hebronului și, mai mult, asupra Canaanului. Până astăzi, acest număr răsună ca un tunet geopolitic...

Avraam moare la o sută șaptezeci și cinci de ani, adică la un secol după sosirea sa în Canaan. După el, două generații, cea a lui Isaac, apoi cea a lui Iacov, trăiesc și prosperă în Canaan. Religia lor se conturează¹⁶. Numeroase sărbători canaanene sunt transpuse de către evrei în aniversări ale principalelor episoade ale istoriei lor de până atunci⁶.

Isaac și Iacov confirmă nevoia de a se îmbogăți pentru a-i fi pe plac lui Dumnezeu. Isaac adună vite. „A ajuns bogat și a sporit tot mai mult, până ce a ajuns foarte bogat. Avea turme de oi, cirezi de vite și mulți robi“ (Facerea 26, 13-14). După el, Iacov „s-a îmbogățit foarte, foarte tare, și avea o mulțime de vite mărunte și vite mari, roabe și robi, cămile și asini“ (Facerea 30, 43). Dumnezeu i-a binecuvântat bogăția și i-a îngăduit să-și cumpere dreptul de întâi-născut de la Isav – dovadă că totul se plătește, chiar și printr-un blid de linte...

După o luptă cu un înger care, în zori, se mărturisește învins de înțelepciunea patriarhului, Iacov, binecuvântat pe viață, primește de la misteriosul său adversar numele de Israel („luptătorul lui Dumnezeu“), pe care îl transmite urmașilor săi. Apoi, el împarte pământurile, cucerite sau dobândite mai mult sau mai puțin pașnic încă de pe vremea bunicului său, între cei doisprezece fii ai

săi născuți din cele două soții, Lea (Ruben, Simeon, Levi, Iuda, Isahar și Zabulon) și Rașelala (Iosif și Veniamin), și de la cele două roabe, Bilha (Dan și Neftali) și Zilpa (Gad și Așer). Poligamia este, într-adevăr, și va rămâne mult timp, o practică admisă de către evrei, așa cum este pentru toate popoarele din regiune.

Apoi survine, spune Cartea, foametea în Canaan. Aceasta trimite probabil la teribila criză economică ce a lovit Orientul Mijlociu la vremea respectivă¹⁵⁷. Foametea scoate familia lui Iacov din Canaan – sau cel puțin pe o parte din ea – și o împinge spre Egipt. Nu este un lucru nou. Orientul Apropiat este sărac în apă, în timp ce, în Egipt, pământurile fertilizate în fiecare an de revărsările Nilului sunt pline de câmpii și livezi. De aceea, de fiecare dată când o secetă se prelungește în Orient, triburile asiatice din Canaan, din Capadocia și Mesopotamia se îndreaptă spre el. De altfel hicsoșii – pe care evreii i-au cunoscut la Hebron și cu care s-au amestecat – au profitat de o asemenea circumstanță pentru a se stabili pe Nil¹⁵⁷. Grație unei forțe militare superioare celei egiptene, folosirea cailor pentru deplasarea carelor de luptă, ei au luat puterea la Memphis, apoi la Teba, privând clerul lui Amon de produsele Asiei, de acum îndreptate spre Avaris, sanctuarul lui Set, fratele lui Osiris și zeul favorit al hicsoșilor.

Faraonul lor, Seth I, își zice fin al zeului lor, Set, care îl înlocuiește pe Horus și protejează recoltele din oaze¹⁶. În aceeași perioadă, mai la nord, la hitiții aflați la apogeu, se găsesc primele urme scrise⁶ ale prezenței apirușilor sau apirilor în niște texte evocând personaje ale căror nume ar putea fi cele ale lui Avraam, Isaac și Iacov.

2. Israel în Egipt: de la argint la aur

Bogăția exilului

Iată-i așadar pe evrei (ei vor deveni „iudei“, locuitori ai Iudeei, șapte secole mai târziu) în Egipt, probabil pe la 1600 î.H. Sunt bine primiți de către puternicii hicsoși, pe care i-au cunoscut în Canaan.

Facerea (37, 41) povestește că au fost primiți de un anumit Iosif¹³¹, fără însă a exista vreo altă urmă istorică. Primă figură a evreului de curte, acest Iosif este unul dintre fiii lui Iacov, părăsit de frații săi într-un puț, mare seducător, devenit sfetnic al faraonului pentru că a putut prevedea o criză economică – tălmăcind un vis – și a furnizat prințului o soluție: constituirea de rezerve, formă primitivă de economisire. Metafora celor șapte vaci grase și a celor șapte vaci

slabe, un nou curs de economie politică oferit de Biblie, revoluționează ordinea socială: să nu se consume întreaga recoltă, să se prevadă amenințările viitorului și să se acorde un rol important timpului în stăpânirea naturii.

Aici se termină povestirea primei cărți din Facere. Totuși formarea istorică a poporului evreu nu este încheiată. Îi va trebui mult timp pentru a-și statua o Lege scrisă, pentru a-și regăsi regatul, apoi a-l pierde. Raportul său cu banul și cu lumea va fi atunci complet constituit. În această geneză istorică, s-a mers de la nașterea într-un paradis terestru, Canaan, la un exil în sclavie, Roma. Dar și aici bunurile materiale vor fi fost în centrul unei formidabile mutații teologice și politice.

Timp de câteva secole, până pe la 1200 î.H., evreii par a fi trăit fericiți în Egipt. Prieteni ai prinților hicsosi (poate chiar veri de-ai lor), devin aici o comunitate numeroasă și puternică, stat în stat. Fără ca totuși să dispună de vreun text sacru – scrisul este interzis –, ori de ritualuri bine stabilite, ei trăiesc precum poporul ales pentru a servi drept exemplu, pentru a face cunoscută unicitatea lui Dumnezeu. Unii se pregătesc să se reîntoarcă, într-o zi, în Pământul Făgăduinței, în timp ce alții trăiesc ca egipteni. Exerciță toate meseriile: de la negustor la zidar, de la tâmplar la țăran sau preot. Mai mulți sunt primiți în sânul elitei egiptenilor, învățându-le limba și adoptându-le obiceiurile. Devin astronomi, scribi, ofițeri în armată, finanțiști. Unii se asimilează și părăsesc grupul original, încât s-a putut susține, forțând nota, că de acum sunt egipteni, că întreaga lor cultură ulterioară nu este decât o expresie printre altele a culturii din valea Nilului.

În orice caz, după o schemă ce imită organizarea egipteană, ei se grupează (cel puțin metaforic) în douăsprezece familii sau triburi care au luat naștere din cei doisprezece fii ai lui Iacov – toate poligame, ele însele împărțite în clanuri, subdivizate la rândul lor în „case paternale“ administrate de judecători (*șofetim*), de polițiști (*șoterim*) și gârzi (*șomerim*). Un prinț (*nasi*) ia deciziile care privesc poporul întreg sub controlul adunării șefilor de clan, *eda*. Nu dă seamă decât faraonului, cu care negociază impozitele și plățile.

Evreii fac comerț între ei și cu egiptenii, fără însă a le acorda aceleași avantaje ca fraților ce se găesc în necaz. Între evrei se organizează o solidaritate, bazată pe troc și împrumuturi fără dobândă.

Moneda încă nu există sub forma sa modernă. Obiectele care sunt schimbate se compară cu niște cantități abstracte de aur sau cu tot felul de alte metale turnate în lingouri cu greutate fixă. Pe o stelă din secolul al XVIII-lea î.H. găsim următoarele: „Vândut lui Hay, de către brigadierul Nebsem, un bou, adică 120 mă-suri [*deben*] de aramă. Primit în schimb două oale cu untură [adică 60 *deben*],

slabe, un nou curs de economie politică oferit de Biblie, revoluționează ordinea socială: să nu se consume întreaga recoltă, să se prevadă amenințările viitorului și să se acorde un rol important timpului în stăpânirea naturii.

Aici se termină povestirea primei cărți din Facere. Totuși formarea istorică a poporului evreu nu este încheiată. Îi va trebui mult timp pentru a-și statua o Lege scrisă, pentru a-și regăsi regatul, apoi a-l pierde. Raportul său cu banul și cu lumea va fi atunci complet constituit. În această geneză istorică, s-a mers de la nașterea într-un paradis terestru, Canaan, la un exil în sclavie, Roma. Dar și aici bunurile materiale vor fi fost în centrul unei formidabile mutații teologice și politice.

Timp de câteva secole, până pe la 1200 î.H., evreii par a fi trăit fericiți în Egipt. Prieteni ai prinților hicsosi (poate chiar veri de-ai lor), devin aici o comunitate numeroasă și puternică, stat în stat. Fără ca totuși să dispună de vreun text sacru – scrisul este interzis –, ori de ritualuri bine stabilite, ei trăiesc precum poporul ales pentru a servi drept exemplu, pentru a face cunoscută unicitatea lui Dumnezeu. Unii se pregătesc să se reîntoarcă, într-o zi, în Pământul Făgăduinței, în timp ce alții trăiesc ca egipteni. Exercită toate meseriile: de la negustor la zidar, de la tâmplar la țăran sau preot. Mai mulți sunt primiți în sânul elitei egiptenilor, învățându-le limba și adoptându-le obiceiurile. Devin astronomi, scribi, ofițeri în armată, finanțiști. Unii se asimilează și părăsesc grupul original, încât s-a putut susține, forțând nota, că de acum sunt egipteni, că întreaga lor cultură ulterioară nu este decât o expresie printre altele a culturii din valea Nilului.

În orice caz, după o schemă ce imită organizarea egipteană, ei se grupează (cel puțin metaforic) în douăsprezece familii sau triburi care au luat naștere din cei doisprezece fii ai lui Iacov – toate poligame, ele însele împărțite în clanuri, subdivizate la rândul lor în „case paternale“ administrate de judecători (*șofetim*), de polițiști (*șoterim*) și gărzi (*șomerim*). Un prinț (*nasi*) ia deciziile care privesc poporul întreg sub controlul adunării șefilor de clan, *eda*. Nu dă seamă decât faraonului, cu care negociază impozitele și plățile.

Evreii fac comerț între ei și cu egiptenii, fără însă a le acorda aceleași avantaje ca fraților ce se găsesc în necaz. Între evrei se organizează o solidaritate, bazată pe troc și împrumuturi fără dobândă.

Moneda încă nu există sub forma sa modernă. Obiectele care sunt schimbate se compară cu niște cantități abstracte de aur sau cu tot felul de alte metale turnate în lingouri cu greutate fixă. Pe o stelă din secolul al XVIII-lea î.H. găsim următoarele: „Vândut lui Hay, de către brigadierul Nebsem, un bou, adică 120 mă-suri [*deben*] de aramă. Primit în schimb două oale cu untură [adică 60 *deben*],

cinci bucăți de țesătură fină pentru fuste [25 *deben*], un veșmânt de in meridianal [20 *deben*], o piele tăbăcită [15 *deben*]¹⁷⁶.

Într-un mormânt din Teba datând din secolul al XV-lea î.H., un basorelief reprezintă o balanță cu două vite pe un taler, iar pe celălalt cu nouă inele de metal. Începând cu acest secol, lingourile de plumb sau de aur de diferite mărimi încep să servească drept instrumente de reglare a schimburilor.

Exilații nu au rupt legăturile cu cei rămași în Canaan. Prin intermediul negustorilor evrei care merg pe drumul caravelor, ei fac schimburi de manuscrise religioase, precum și de nenumărate mărfuri: aur din Nubia (această „carne de zeu”, pe care meșterii aurari o transformă în bijuterii și obiecte funerare), aramă, ametist, abanos, tămâie, ulei, ouă de struț, piei de animale exotice, fildeș etc. Astfel își câștigă locul printre principalii negustori și intermediari din imperiu.

Dar când puterile se schimbă, forța lor comercială și apropierea de putere devin funeste pentru evrei. O nouă lecție pentru viitor. Pe la 1600 î.H., unii preoți tebani găsesc forța să se ridice împotriva ocupanților hicsosi. Un anumit Amosis cucerește Avarisul, îi alungă pe invadatori, le restituie preoților din Teba puterea și fondează cea de-a XVIII-a dinastie, cu care evreii din Egipt nu au nici o relație. Biblia o spune înțelept și concis: „Dar s-a ridicat alt rege peste Egipt, care nu cunoscuse pe Iosif” (Exod 1, 8). Această nouă dinastie, a lui Amenophis, l-a reinstaurat pe zeul Amon ca protector.

Economia se perfecționează

Ne îndreptăm spre ceva ce seamănă a monedă. În Egipt, aurul, arama, argintul și bronzul servesc drept monedă de schimb. Astfel, hieroglifa egipteană desemnând aurul constă într-un șir de perle.

Regimul devine tot mai dur. Pentru a-i înfrunța pe hitiți, care amenințau la nord-est, egiptenii își organizează o adevărată armată profesionistă, terestră și maritimă. În această epocă îi găsim pentru prima dată pe evrei citați în tăblițele egiptene, la Tell el-Amarna. De la un faraon la altul, viața evreilor continuă să se deterioreze. În jurul anului 1372 î.H., Amenophis al IV-lea ia numele de Akhenaton, elimină clerul teban și-l înlocuiește pe Amon, protectorul propriei dinastii, cu un zeu unic și universal, Aton, zeul Cerului, și interzice alte reprezentări ale acestuia cu excepția unui disc solar din care strălucesc niște lungi raze de lumină, terminate, fiecare, printr-o mână de om ținând hieroglifa vieții. Perioadă stranie asupra căreia s-au emis zeci de teorii fără a se găsi cheia cu adevărat¹⁵⁷. Este posibil ca noul cult, probabil monoteist, să fie inspirat de cel al

evreilor. Se pare că aceștia nu se supun noii ordini, se bucură de moartea mai mult sau mai puțin naturală, în 1347 î.H., a misteriosului faraon¹⁵⁷ și de urcarea pe tron a lui Tutankhamon.

Clerul teban și militarii își reiau puterea și instalează cea de-a XIX-a dinastie, care va dura până în 1186 î.H. Faraonii săi, printre care Ramses al II-lea (1294 î.H./1229 î.H.), se îndârjesc împotriva evreilor. Se tem de numărul lor, de solidaritatea lor, de influența încă destul de mare în aparatul de stat și în armată. Sunt uimiți că o parte a elitei egiptene este interesată de această religie atât de veche, apropiată de ceea ce formidabila știință egipteană transmite lumii, și care i-a inspirat probabil lui Akhenaton ideea de a-i îndepărta pe preoții lui Amon. Ei îi izolează pe evrei, le interzic să exercite anumite meserii, să se căsătorească, să aibă copii, îiucid pe toți nou-născuții, iar pe supraviețuitori îi transformă în sclavi, pe care îi trimit să lucreze la cărămidării și să construiască monumentele Noului Imperiu: „Atunci a zidit Israel cetăți tari lui Faraon: Pitom și Ramses, care serveau lui Faraon ca hambare“ (Exod 1, 11).

Ulterior sosește Moise, salvat și salvator. În orice caz, conform Bibliei, căci istoria egipteană nu spune nimic de acest evreu scăpat ca prin miracol de la masacrul nou-născuților, el devine conducător, aproape frate al lui Faraon. După cum spune Cartea, va ucide un egiptean care schingiua un evreu, se descoperă evreu el însuși și primește de la Dumnezeu său, prin intermediul unui tufiș arzând, misiunea de a-și elibera poporul din sclavie pentru a-l aduce în pământul strămoșilor săi. Stranie hotărâre a lui Dumnezeu de a alege un evreu care nu își cunoștea originile, ajuns conducător printre străini, spre a face din el căpetenia unei revolte a sclavilor! Vom vedea mai departe multe alte exemple similare.

Lección politică pentru viitor, dar și lección de economie: dacă Dumnezeu nu s-a supărat pe Moise pentru faptul de a se fi asimilat, de a fi devenit bogat și puternic într-un mediu străin, încât îl alege drept patriarh al Său, de ce să nu o facă și pentru popor?

Fiindcă Moise acceptă misiunea pe care Dumnezeu i-o încredințează. El îi propune lui Faraon, care îi era aproape ca un frate, să-i răscumpere sclavii. Primește un refuz disprețuitor din partea monarhului, care le înrăutățește condițiile de muncă, cerându-le să-i fabrice tot mai multe cărămizi cu mai puțină materie primă. Atunci evreii se întorc împotriva lui Moise, care imploră ajutorul lui Dumnezeu. Elohim intervine prin intermediul a numeroase minuni pentru a-și stabili supremația asupra zeilor din Egipt. Fiecare dintre aceste minuni s-ar putea interpreta ca un semn al stăpânirii divine asupra economiei. Astfel, toiașul preschimbat într-un crocodil destul de puternic pentru a devora saurianul